

Жданович Ю.М.

старший науковий співробітник

лабораторії соціальної педагогіки

Інституту проблем виховання НАПН України

ВПЛИВ РЕФЕРЕНТНОЇ ГРУПИ НА АДАПТАЦІЮ ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

У статті визначено поняття референтної групи, розглянуто її функції, види та вплив на соціалізацію особистості. Розкрито поняття ідентифікації в референтних групах. З'ясовано, яким чином вибір референтної групи дітьми-переселенцями зумовлює їхню дезадаптацію. Представлено, як зміна референтної групи може покращити процес адаптації дітей вимушених переселенців у новій громаді.

Ключові слова: референтна група, адаптація, психосоціальна дезадаптація, соціалізація, ідентифікація, діти вимушених переселенців, діти-переселенці, підлітки.

Постановка проблеми. Внаслідок військової агресії Росії, що призвела до військового конфлікту на Сході України та анексії Криму, в Україні відбулося вимушене переселення тисяч сімей з територій, де виникала загроза їхньому здоров'ю та життєдіяльності. Так, станом на 15 серпня 2017 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 589 014 переселенців або 1 278 714 сімей з Донбасу і Криму [1]. У цих сім'ях виховується понад 200 тисяч дітей, які стали вимушеними переселенцями і для того, щоб успішно розвиватися та соціалізуватися в умовах нового поселення, їм спершу необхідно успішно пройти процес адаптації у нових місцях поселення.

Серед дітей вимушених переселенців, особливо підлітків, які, навіть проживши деякий час у новому поселенні, спостерігаються прояви психосоціальної дезадаптації, зумовлені як психологічними особливостями підлітка, проблемами сім'ї, так і викликані пережитим стресом, несприйняттям підлітка новим оточенням або ж, навпаки, несприйняттям підлітком нових вимог оточення (у школі, громаді). Для такої психосоціальної дезадаптації притаманні парціальні відхилення і деформації на рівні як змістовної, так і функціональної сторони соціалізації.

Слід зазначити, що для вимушених переселенців частіше порушення соціалізації зумовлені десоціалізуючими впливами, коли, внаслідок пережитого стресу і втрат (друзів, дому, школи тощо), відбувається зниження референтної значущості провідних інститутів соціалізації, яким для підлітка є школа, однолітки, сім'я. Дезадаптація може проявлятися у порушенні моральних норм і правил, асоціальних формах поведінки, референтних і ціннісних орієнтаціях, соціальних установок.

З метою подолання проявів психосоціальної дезадаптації та успішної адаптації в нову громаду

необхідно створити для дітей вимушених переселенців такі умови, де їхнє оточення стало б для них референтною групою з просоціальними ціннісними орієнтаціями та установками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дезадаптації підлітків присвятили свої дослідження С. Бочарова, Л. Міщик, І. Петрюк, В. Перейма, І. Сабанадзе та ін.). Прояви дезадаптації, викликані акцентуаціями характеру, досліджували В. Каган, О. Лічко та інші.

Різні аспекти соціальної адаптації особистості Б. Ананьєв, Ф. Березін, Ф. Меерсон, А. Налчяджан та інші вчені.

Референтні групи та їх вплив на особистість досліджували Г. Келлі, М. Шериф, Г. Хаймен, Є. Щедрина та науковці.

Метою статті є обґрунтування залежності адаптації дітей-переселенців від вибору референтної групи. Проаналізовано вплив зниження референтної значущості провідних інститутів соціалізації на адаптацію дітей вимушених переселенців та представлено шляхи подолання викликаних дезадаптивних процесів.

Основні результати дослідження. Поняття "референтна група" вперше було введено Г. Хайменом. Слово "референтна" походить від латинського *referens* (*referentis*) – що означає "повідомляючий". За визначенням Г. Хаймена референтною (еталонною) для індивіда є група, до якої він не входить реально, але приймає її норми і цінності. Вивчаючи питання груп М. Шериф, ще більш чітко відділяючи референтну групу від реальної групи членства, пов'язував поняття референтної групи із "системою відліку", яку індивід використовує для порівняння свого статусу зі статусом інших. У подальшому поняття референтної групи розробляв Г. Келлі. Ним було виділено дві її функції: порівняльну та нормативну.

Порівняльна функція проявляється в перцептивних процесах. Референтна група при цьому є для

індивіда еталоном, за допомогою якого він порівнює свою поведінку з даною групою та оцінює себе. Нормативна функція проявляється в мотиваційних процесах. При цьому референтна група виступає в якості джерела норм поведінки і ціннісних орієнтацій індивіда.

Останнім часом у науковій літературі зустрічається визначення поняття референтної групи як такої, що виникає всередині групи членства і є "значущим колом спілкування", тобто колом осіб, вибраних зі складу реальної групи включення як особливо значущих для індивіда. У своїх працях С. Щедрина такий феномен називає "референтність", інакше трактуючи його як особливу властивість відносин у групі, коли хтось із її членів у якості точки відліку для своєї поведінки і діяльності вибирає певне коло осіб. У такому випадку вибране коло референтних осіб з числа групи стає проміжним орієнтиром між індивідом і групою включення. Тоді норми і цінності такої групи стають особистісно прийнятними для конкретного індивіда, якщо вони приймаються колом референтних осіб.

Аналіз наукової літератури дає підстави розглядати також таку референтну групу, що не знаходиться в середині групи членства, але складається з референтних осіб. Це можуть бути люди різного віку з оточення індивіда, а також історичні постаті, літературні герої тощо. Така група є умовною.

Також референтною для школяра можна вважати групу однолітків, до якої він належить, якщо кожний член цієї групи є референтною особою для нього.

Ми притримуємося визначення, що *референтною групою* для індивіда є реальна або умовна соціальна спільність, з якою він співвідносить себе як з еталоном, орієнтуючись у своїх вчинках і самооцінці на її норми і цінності.

Референтна група є одним із важливих мікрофакторів соціалізації особистості.

Порівнюючи себе з референтною групою та орієнтуючись у своїх вчинках і самооцінці на її норми і цінності, школярі вчаться культурі спілкування, статево-рольовій поведінці, ціннісній, емоційній та поведінковій автономії. За допомогою референтних груп індивід, інтерпретуючи соціальні норми, встановлює для себе межі бажаного допустимого чи недопустимого, формує певний тип поведінки, здійснює соціальний контроль за цією поведінкою, коригує, нівелює, а іноді й ліквідує окремі її особливості та прояви.

Слід відмітити, що залежно від видів відносин у кожного індивіда є кілька референтних груп. Таким чином, у кожній конкретній ситуації поведінка людини буде залежати від того, на яку саме референтну групу вона орієнтується. Якщо ж

ці референтні для індивіда групи відстоюють протилежні норми і способи поведінки, то це може викликати внутрішній конфлікт, проблему вибору, невпевненість у собі.

Зазначимо, що референтні групи поділяють на позитивні та негативні. Позитивною для індивіда є така референтна група, з якою він себе ідентифікує і членство у якій вважає бажаним для себе. Негативною є така група, яка викликає у індивіда неприйняття.

Під *ідентифікацію в референтних групах* розуміємо усвідомлення індивідом приналежності до групи, норми і цінності якої є для нього еталоном, ототожнення себе з цією групою і орієнтація у своїх вчинках та самооцінці на норми і цінності цієї групи.

Родоначалник постановки проблеми ідентифікації в групі У. Джемс виділяв два аспекти осмислення особистістю свого ототожнення з групою – особистісний та соціальний. При цьому, *особистісною ідентичністю* він вважав самовизначення щодо фізичних, інтелектуальних і моральних рис індивіда, а *соціальну ідентичність* розглядав як самовизначення щодо віднесення себе до певної соціальної групи.

Вивчаючи основні проблеми дітей вимушених переселенців, ми з'ясували, що однією з проблем, яка зумовлює їхню дезадаптацію, є зниження референтної значущості провідних інститутів соціалізації. Спершу нами було з'ясовано причину цього явища.

До того, як Росія почала воєнні дії на Сході, жителям Донбасу за допомогою російських ЗМІ, (які часто були більш пріоритетними, ніж українські), нав'язувалася ідея "російського миру". Всі противники цієї ідеї ототожнювалися з "ворогами народу". Події 2014 року розділили Україну ідейно: одні визнали своїм ідеалом Україну, яка згідно Конституції є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, інші – визнали законно обрану українську владу "хунтою", а ідеалом обрали "російський мир", приєднаний до Росії Донбас та визнання Криму російським; також були конформісти, які вагалися щодо ідейно-політичного вибору.

Найчастіше внаслідок обговорення політичної ситуації в сім'ях, діти переймали погляди своїх батьків і вже на їхній основі формували свої погляди і вподобання, створювали для себе уявних референтних осіб або ж вибирали реальних. Це більшою мірою стосується саме підлітків, оскільки в цей період відбувається пошук ідентичності, що спонукає індивіда до вибору виховного ідеалу, який він намагається наслідувати.

Отже, коли жителі Донбасу внаслідок початку військового конфлікту відчули загрозу життю і змушені були виїхати, місця для вимушеного

переселення ними також обиралися по-різному. Прихильники кремлівської пропаганди, які мали можливість, вийшли в Росію, а які не мали – змушені були залишитися в Україні. Так само в різних місцях нового поселення опинилися ті, хто чітко не визначився зі своїми політичними вподобаннями.

Таким чином, дітям-переселенцям із сімей конформістів чи прихильників “русского мира”, які опинилися у новій громаді, часто були притаманні такі соціально-психологічні деформації:

- порушення психічного стану внаслідок пережитого стресу (агресія, тривожність, страх, депресія тощо);

- відчуття себе “на чужій території”;

- сприйняття учителів і однолітків, які називають Росію агресором, ополченців – терористами, а воїнів АТО героями, як недружелюбних по відношенню до них.

Останні дві деформації є показником зниження референтної значущості провідних інститутів соціалізації, а саме школи, однолітків, громади. Саме такі порушення є одним із провідних чинників психосоціальної дезадаптації.

Нами було проведено анонімне опитування, під час якого підлітки із зазначеними порушеннями, поміж інших (співачки, герої фільмів чи комп'ютерних ігор тощо) референтних для них осіб чи груп визначили “патріотів-ополченців, які захищають свою територію від хунти”. Підлітки по-різному називали цю категорію осіб, але значення було те ж саме, що свідчило про сепаратистські настрої в сім'ї, які унаслідували діти. Таким чином, ні нова школа, ні нове оточення, які їхніх героїв називали терористами, не мали для них референтної значущості, що спричиняло супротив проти входження в це середовище. З такими підлітками було найтяжче працювати, оскільки вони виявляли агресію не лише до вчителів та однолітків, але й до соціального педагога та психолога.

Проте з підлітками із сімей переселенців-конформістів працювати було простіше. Для того, щоб допомогти їм адаптуватися, необхідно було, (окрім надання соціально-психологічної допомоги щодо відновлення психічних станів внаслідок пережитого стресу), створити відповідне середовище, яке сприяло б заміні їхніх

референтних осіб та груп іншими, які відповідають ідеалам української державності.

З цією метою дітей вимушених переселенців було залучено до роботи гуртків за інтересами, змістовно-дозвіллевою діяльністю яких передбачала:

- формування потреби у самоактуалізації;
- розвиток творчих здібностей;
- виховання патріотизму;
- підвищення громадянської активності.

Основною мотивацією включення в діяльність гуртка для дітей-переселенців було зацікавлення, бажання. Далі робота гуртка проводилася за пластовою методикою виховання [2]. З підлітками ненав'язливо проводилася просвітницька та патріотично-виховна робота.

Спершу підлітки адаптувалися у своїх гуртках за інтересами, хоча в школі вони ще виявляли певні ознаки дезадаптованості. Вже протягом кількох місяців діяльності гуртків, колишні референтні групи негативного спрямування почали втрачати свою значущість, а на їх зміну прийшли виховні ідеали, яких дотримувалися в гуртку, оскільки сам гурток згодом став референтною групою включення.

Нажаль успішність такого експерименту залежала від можливості залучення дітей-переселенців у такі гуртки за інтересами, що зумовлювалося не лише бажанням дитини, але й дозволом батьків.

Висновки та пропозиції. Проведений експеримент показав, яким чином зниження або відсутність референтної значущості провідних інститутів соціалізації, таких як школа, однолітки, викликає дезадаптацію дітей вимушених переселенців. Експеримент також продемонстрував, як вибір референтної групи дітей-переселенців може позитивно впливати на їхню адаптацію у нову громаду.

Було б доцільно впровадити таку роботу з дітьми вимушених переселенців у місцях тимчасового поселення, залучаючи не лише школярів з ознаками дезадаптації, але й інших дітей-переселенців, оскільки це не лише впливає на їхню адаптацію та інтеграцію в нову громаду, але сприяє покращенню психологічного стану, підняттю самооцінки, розвитку творчих здібностей, зростанню громадської активності.

Список використаних джерел:

1. В Україні зареєстровано понад 1,5 млн переселенців // Українська правда [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/08/16/7152313/>
2. Жданович Ю. М. Виховання особистості у Пласті: [монографія] // Ю. М. Жданович, Т. Ф. Алексеєнко. – Київ: ПП «Проспект – А», 2006. – 262 с.
3. Келли Г. Две функции референтной группы / Г. Келли // Современная зарубежная социальная психология. Тексты. М.: Издво МГУ, 1984. – С. 197–203.

4. Налчяджан А. А. Психологическая адаптация. Механизмы и стратегии / А.А. Налчяджан. – М. : Эксмо, 2010. – 368 с.
5. Щедрина Е.В. Референтность как характеристика системы межличностных отношений / Щедрина Е.В. // Психологическая теория коллектива / под ред. А.В. Петровского. – М.: Педагогика, 1979. – С. 111-127.
6. Хуман, Н. Н. The Psychology of Status / Н. Н. Хуман. — N. Y., 1942

Жданович Ю.Н.

ВЛИЯНИЕ РЕФЕРЕНТНЫХ ГРУПП НА АДАПТАЦИЮ ДЕТЕЙ ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ

В статье определено понятие референтной группы, рассмотрены ее функции, виды и влияние на социализацию личности. Раскрыто понятие идентификации в референтных группах. Выяснено, каким образом выбор референтной группы детьми-переселенцами вызывает их дезадаптацию. Показано, как изменение референтной группы может улучшить процесс адаптации детей вынужденных переселенцев в новом поселении.

Ключевые слова: референтная группа, адаптация, психосоциальная дезадаптация, социализация, идентификация, дети вынужденных переселенцев, дети-переселенцы, подростки.

Zhdanovych Y.M.

THE INFLUENCE OF THE REFERENCE GROUP ON THE ADAPTATION OF CHILDREN OF DISABLED RESIDENTS

Annotation. The article defines the concept of the reference group, examines its functions, types and effects on the socialization of the individual. The concept of identification in the reference groups is disclosed. It is ascertained how the selection of the reference group by migrant children causes their maladaptation. It is presented how changing the reference group can improve the process of adaptation of forced displaced children in the new community.

Keywords: reference group, adaptation, psychosocial disadaptation, socialization, identification, children of displaced persons, migrant children, adolescents.